

נחום סוקולוב, איש ה"אישים"

א

כצבעי הקשת בענן

סוקולוב היה הופעה יחידה במינה בחיינו וספרותנו. עושר נפשי רב נתגלם באישיותו, וכל יודעיו היו עומדים תוהים ומשתאים על פוחו ועשרו, ולא ידעו אל נכון מה הוא הניצוץ המסתורי שהיה מדליק בו את האשים השונות ורבות-הלשונות. כצבעי הקשת בענן היו צבעיו, ושום ענין אנושי, ואין צורך לומר יהודי, היה זר לו.

הוא היה בעל ידיעות עמוקות ומקיפות, ואלה נספגו ונקלטו בתוך עצם-ישותו וצפור-נפשו. ויחד עם הסגולות הנטועות בו מלידה עשו אותו למה שהיה: לאיש האשכולות. איש שהכל בו.

הרבה מקצועות היו לו, בספרות כבחיים. הרבה כשרונות ניתנו לו, בלשונות שונות כתב ודיבר ובתנאים שונים עשה את עבודתו — אבל לא היה עוד כמותו „עושה שלום במרומיו“. בן-בית היה בכל מקצוע, פשם שבן-בית היה בכל לשון. והפלא היה, שלכל אחד מהם נכנס בקלות ובנעימות, פשם שנכנסים לתוך הסופה, בכתבו על איזה ענין לא הסתפק, כדרך עתונאים, ברמזים, אלא הלך אצל הפרטים התיאוריים והציוריים, נגע בשולי הסיפור והשיר. הוא היה בעל רחבות, והשיחה הנאה קסמה לו תמיד ומתוך מנוחת-נפש ורחבות-לב, מתוך עמקות-הבנה וחרירות-תפיסה היה מכניס את הקוראים לעולמות מעולמות שונים. מוליך אותם מאולם לאולם, מראה להם את כל שכיות החמדה שעינם לא ראתה עד כה, ומלמדם בדרך טיול והסברה פרקים בהלכות אמנות והיסטוריה, חקר-נפש, של היחיד ושל הקיבוץ, פילוסופיה ומסתורין, לשון

זבלשנות, כתיבת־הארץ וארכיאולוגיה, החברה והמדינה, היחיד וההמון.

הוא החל את עבודתו ב"הצפירה" יחד עם חיים זליג סלוננימסקי וכתב מאמרים ברוח אותו זמן, והוא האיש שכתב סיפורים־למחצה כ"צדיק ונשגב" ואף שירים פייטניים. הוא שהוציא וערך את "האסיף" ו"ספר השנה", שהם רחוקים מאוד, בזמן ובטעם, מן הקבצים וספרי־השנה המוצאים עתה, והוא שכתב את "מצוקי ארץ" ו"ארץ חמדה", ספרי־גיאוגרפיה, כללית ויהודית, ותורת שפת אנגלית — ספר־לימוד לשון זו. ו"שנאת עולם לעם עולם" — תולדות האנטישמיות — הוא פרי עטו של היסטוריון אשר כתב כעבור שנים את תולדות הציונות (באנגלית). והנה — ברוך שפינוזה וזמנו, ספר רב־משקל ורב־ערך על שפינוזה, והאני הקיבוצי" — מחקר סוציולוגי, הפותח שער לשאלה רבת־ענין, שרק מעטים נגעו בה בספרותנו. ובין ספר לספר — סיפור על "יוסיל המשוגע" ומחזור מאמרים על ה"אירוניה", "פרקים בפסיכולוגיה הסגנונית וערך האירוניה בספרות ובחיים", ומחקר על ה"לאומיות העברית מתוך האנושיות", שהוא קורא לו "תכנית שלי", ומאמרים בעניני לשון וסגנון ("בזכות המליצה"), וזכרונות למלאת חמשים שנה לעתונות היומית בעברית. ואחרון־אחרון — עבודה חדשה על ר' נחמן מברצלוב, לתולדות החסידות.

ובינתים מופיעים שלושת ספרי "אישים" שלו.

הפריון הזה, שנתעורר בו ביתר שאת בשנים האחרונות, היה הופעה רבת ענין ומשמעות. ופריון זה הביא אתו גם עדנה רבה. נראה הדבר, שהאיש אשר חי חיים נמרצים ומלאים הרגיש, פי מישוהו מאיץ בו לגמור את המלאכה והוא עבד בחריצות קדחתנית כמעט. פי אף אחד מן הסופרים החיים אתנו, ואף מן החרוצים והמוכשרים ביותר, לא הרבה לכתוב כמותו בשנים אלה. ככוחות האדמה הפוריה היו כוחותיו וכצבעי הקשת בענן היו צבעיו.

כן ראינו את האיש, אשר היה אבי העתונות העברית

המודרנית, יוצרה ונשיאה, קשור בה כל ימי חייו — עד הרגע האחרון של חייו.

ואיש התרבות הגדולה, שהיה אזרח העולם, עשה גם את לשונו, היא לשוננו, העברית, לשפת-עולם. והתרבות העברית הקמה לתחיה מצאה בו אחד הארדיכלים האדירים שלה.

סגנונו ולשונו של סוקולוב הם פרשה רבת-ענין. גם באלה נכיר התפתחות רבה ותמורה עזה לפי רוח הזמן. ואף פי דעה מקובלת היא, שהיה בעל לשון עשירה מאוד, אך לא בעל סגנון מוצק וקבוע — יש ענין גם בסגנונו זה, המשתמע לכמה פנים והמתפצל לכמה סגנונים. פזרנותו, שבאה מרוב עשרו, נתנה אותותיה גם בבחינה זו. אבל עם כל הפזרון הזה הצטיירה אישיותו גם דרך סגנוניו הרבים. פי הוא היה בעל פוח ביטוי עז, ומתוך הכמות הפציעה ועלתה האיכות. פן יש במאמריו פסוקים רבים שהצמצום הלשוני מגיע למלאכת מחשבת, ובאלה נעשית הפרווה שקופה וזכה כבדולח. ברגעי-ברכה כאלה אנו רואים דקות הרגשה ואצילות מחשבה מזדווגת בדבריו.

ב

ה"אישים"

סוקולוב נתן מתן יקר-ערך לספרותנו במסותיו המזהירות על אישים, שבזכותן נעשה איש ה"אישים".

בהם, באישים היוצרים והפונים, ובגילוי קויהם היסודיים ראה את השאור התוסס של החיים.

במסתו על יוסף ישראל'ס, הצייר היהודי הגדול מהולאנד, יתודה לאמר:

"איני אוהב את הביוגראפיות ואת העצמות היבשות של עובדות' רשומות בספרים. אוהב אני להוציא את הפסיכולוגיה ישר מן האדם החי, ממראהו, מתכונתו — למשוך אותה בבלורית' מתוך הטבע הקיים והפועל, מתוך המסות וההתחלות של עבודת-בראשית עכורה, עצובה ורקומה".

ואמנם, הוא לא נגש אל האישים שלו באמת-מידה קבועה

מראש, בבחינה מדעית יבשה, כי זו אין בכוחה לגלות את סוד היצירה שבפאדם, כשם שאין בכוח המדע המדויק לבאר לנו מה זאת גשמה. הוא ביקש באיש את ה"מותר" הזה אשר עשה אותו לנבחר ומשכמו ומעלה גבוה מכל העם. הוא נגש אליו באהבה ובהבנה, בזהירות ובחכמה. כי פה, בממלכת הרוח של היחיד היוצר והפועל, יש ערך לכל קו ויש משקל לכל תנועה. אפשר שמאורע אחד גורם מהפכה בחייו ובחינו ואפשר שהד אחד העולה מנפשו עלול להעמידנו על המתרחש בו יותר מכל הביאורים המודרניים.

לפיכך הוא תופס נוסח מיוחד במדרש האישים שלו. הוא קורא לעזרה את כל כשרונותיו ומגייס את כל אמצעיו אשר ניתנו לו מאלהי הספרות. פה יש דרך-התיאור ונסיון-הציור, נעימת-השיר ורוח-הסיפור, מצב-נפש של זכרונות וניתוח פסיכולוגי. ועל כל הדמויות האלה, המצויירות ביד אמונה ובחכמה רבה, מרחפת עוד דמות אחת, הלא היא דמותו של הכותב והמצייר הפקח נחום.

דרך ציוריו באישיו — היא כדרכו בכל: דרך-המלך. לא בשבילים ילך ולא למיטת-סדום יכניס את גבורו. ולא על נקודה אחת בו יזרוק את מזרקורו.

בשובה ונחת, בטוב טעם ושום שכל ילך סחור-סחור ויתן קודם את המצע. ראשית חכמה יש לראות מה היא הסביבה אשר בה חי ויצר אישו. אחר זה פדאי להסתפל בגורמים השונים, המוסיפים גם הם אש על המדורה. הרי שיש לנו מסגרת לעצם התמונה. עתה אפשר כבר להתרפז בתמונה עצמה. להבליט קו פלוני ולטשטש קו אלוני. להבהיר צבע אחד ולהדהות צבע אחר. לאיש שאינו מכיר את אופן הכתיבה של סוקולוב, או שאינו מוכשר לתפסו תפיסה הוגנת לו, יש ויראה כל זה מזוהר קצת. למה יכניס אישים אחרים בשעה שהוא כותב על פלוני אלוני? או למה יסור הצדה להזכיר זכרונות ולספר סיפורים שאינם מן הענין? מה ענין שמיטה אצל הר סיני?

אבל יש דרך שהיא קצרה וארוכה ויש דרך שהיא ארוכה ומקצרה. סוקולוב הלך בשניה.

הוא היה אוהב לסור הצדה — אך לא בכדי. תמיד היה מביא אתו משהו טוב וחדש, ו"צריך לעניין", ובתנועה של חן היה אומר: עתה נחזור לעניננו.

וכשם שהיינו נוטים אתו ברצון מן הדרך, כן היינו חוזרים אתו בחשק אל הדרך, שממנו נטה.

ואמנם עד ארגיעה ראינו ונוכחנו, שהטיוול הזה היה כדאי מפל הבחינות.

כי הוא היה הטיילן הגדול בשדמות האנושות, רבת-הצבעים ורבת-הגוונים.

בטיוליו אלה הראה אותנו לדעת, כי לא רק חוש-האישים שלו, כי אם גם חוש-הנוף שלו היה חד וחרף. יש לו ציור-מסע על ניאפול. והעיר הזאת, שעליה נאמר: ראה את ניאפול — ומות, מצויירת, במסה זו, בציוריות מפליאה וברטט שירי. כאמן תפס את האחדות החבויה ואת הקשר הפנימי שיש בין הנוף והאדם. ולפיכך היה מקיף את גבוריו-אישיו מסגרת-נוף מרהבת-עין. וכוחו זה מתגלה גם במאמריו על בלגיה ועל הולאנד.

ויהדותו שמילאה את חדרי לבו עוד הוסיפה ענין מיוחד לעולמיותו אשר רכש בימי-נדודיו.

כי עם כל היותו נע ונד, עף וטס במרחבים ובמרומים, היה יהודי מקורי, המעורה בשרשי-העם והמלא עד קצות צפרניו מן הרטט היהודי, מן השמרים היהודיים. וכשהיה מגיע לדבר באיזו תקופה עתיקה של תולדות ימינו או באחד מגדולי האומה מדורות עברו — התחילו דבריו מפעפעים כמעט ברתיחה. חידושי המהרש"א אינם לדידו פחות ספרות מ"שירי תפארת" לרנה"ו או "ממה שכתב משורר החדשיסמוס בתל-אביב". וה"שלחן ערוך", שהוא בעיניו מפעל אדיר גם מהצד הספרותי, ופלפול "קצות החושן" ומוסר "מנורת המאור", שהוא בעיניו מופת הפופולאריות, והדרשנות של ה"יערות דבש" לרבי יהונתן אייבשיץ, ה"שקול כנגד ההומי" לטיקה של מאה מטיפים חדשים!" — כל אלה יקרים וחביבים לו לא פחות משאר ערכי הספרות אשר יצרנו בזמן החדש.

בחברת הגדולים והאדירים מדורות עברו מרגיש סוקולוב את עצמו כבן־בית, עוד יותר מאשר הוא מרגיש את עצמו בן־בית בין אנשי גילו וסביבתו.

הוא מתפעל מן העובדה, ש"חכם יהודי ספרדי (הראב"ע), שהיה נודד בעולם, כתב איזה דבר והדבר הזה מעסיק, מעניין ומזעזע את כותל־המזרח בבית־המדרש של עיר אחת בפולניה — כמעט שמונה מאות שנה — קרי וכתוב: "שמונה מאות שנה אחרי הסתלקותו מן העולם".

והוא שואל: "באיזו אומה ולשון יש גשר של קיימא שפזה בין העבר וההווה?"

השיר שהגרמנים מתגאים בו ומשימים אותו ליסוד לשונם וספרותם, הניבעלונגען ליד' — נוסח, סגה' גרמנית בלשון גרמנית גבוהה — כופין את התלמידים בבתי־הספר ללמוד אותה ולשנותה בעל־פה והיא משמשת ענין לחוקרי עתיקות. וכאן, בבית־המדרש של אַבא, אין חוקרי קדמוניות, אלא סוחר־תבואה ורוכלי־חנויות וסוחר־ייער, והם מתפעלים ומתרגשים מדברי חכמה שנכתבו לפני שמונה מאות שנה!"

ויהדותו העמוקה, ההיסטורית־שרשית, נתגלתה גם בדברים קטנים, בדרכי ציורו.

כשהוא רואה את ישראל'ס מתהלך בחוץ נדמה לו, ש"מתנועעת איזו תבנית פמין גימל עברית. הרגלים קטנות, מעוקבות, כפופות זו לימין וזו לשמאל ועושות יחד צורה מעין סמ"ך".

בשורות אלה יש לא רק ציוריות המצוינת בחריפותה, כי אם גם ציוריות המצוינת בקויה היהודיים. בציור האיש שלו הוא מסתייע באותיות האלף־בית, גימ"ל וסמ"ך.

ובכתבו על הנרי ברגסון, הוא נותן קודם את מגילת־היחס שלו, ממשפחה רמה ביהדות פולין, ובגאות כבוד הוא מכריז: במלכות מדעי הרוח מולך נכדה של טעמערל! (ממשפחת ר' שמואל מזביטקיוו ואשתו של בערעק, אשר ממנו מקור לשם המשפחה בערעקזאָהן או ברגסון). ויש מעין עצב דק בדבריו על

העושר שאנו מעניקים לעולם „ביצים שלנו בקנים זרים, זהב לקוקין, חלוצים למוסיקה, פילוסופיה לעולם“. כל זה ניתן ממשפחה אחת. והיא לא היתה היחידה.

כי הנה הוא מסתכל ב„פרופיסור שמואל אלכסנדר“, מגדולי הפילוסופים האנגליים — ומה יראה? ב„פניו הנוחים הטובים, המיושבים, העדינים, הצרופים ודקי השרטוטים (ש)שכינת ישראל שרויה“ ואף כי בפרצופו נתגבשה ושקעה תמצית התרבות האנושית אתה רוצה לגשת ולתקוע לזקן זה את כפך בכרפת „שלום עליכם, מורי ורבי!“

כן היה הנ"ס שליח ישראל בעולם, אוהב לגלות את הנסתרים היהודיים בעולם הזר. להוציא את הניצוצות מההתבוללות. גם זו היתה מין עבודה של „שיבת ציון“ רוחנית. ומתחת למסווה הגלות והנכר היה אוהב לגלות ולדלות את הקוים המשותפים ל„צייר בהולאנד, פרופיסור לחכמת הרפואה בברלין או רב באישישוק. מזג אחד בנאמנות!“

ואפילו את הרבגווניות, זו שאנו מוצאים אצלו הוא מבקש ומוצא את סיבתה — בתכונת עמנו.

ובמאמרו על ביאליק כה יאמר:

„אין אף עם אחד בתבל מרובה־הצדדים בהרגשות ובהשראות־רוח כמונו אנו. על פנור עמנו מתחה אצבע־אלהים מיתרים לאין מספר, נוחים, מעציבים, חסינים ואדיר־יקול. יש לנו רוח האהבה ומוצקיות המפעל, הגיון־שיר משתפך בפלג רחב עם אומץ אבירות של יזמת־התחיה. יש לנו געגועי־בתולה עם אלימות־גבר, עצבון־הגורל של זקן עם עליצות קלילה של הבחור. רבגווניות זו אולי זהו החוט של חן המתוח עלינו ואולי היא גם המגרעת הגדולה הכרוכה בנו.“

לתכונה זו יקרא: א־רהייתמיה, פלומר: חוסר רהייתמוס. ואת ה„חוסר“ שבדבר שאף הוא עצמו להחסיר — בכל אשר עשה.

למראית עין ראשונה יראה הדבר כסתירה. פי איך אפשר לו

לאדם, שהוא עצמו היה מרובה-צדדים ואֶרֶיתמי כל-כך, לתת לנו
אחדות וריתמיות?

אך רק למראית עין ראשונה ייראה הדבר כן.

אולם עם הסתכלות יותר בוחנת נראה מראה כזה:

האיש שהיה היותר מפוזר ומפורד בכוחותיו, האיש שהיה נע
ונד פעמו ונישא על פני מרחבים ומרחקים, האיש שלפי עדותו
היה מתחיל לכתוב ספר באירופה ומשלימו באמריקה וכותב על
האניה בין אירופה ואמריקה, או מתחיל לכתוב מאמר באפריקה
הדרומית וגומרו בארץ־ישראל, וכותב באירון בין שני חלקי תבל,
האיש שניסה כוחו בכל מקצועות הספרות ושנתן כוחו לעבודה
פוליטית ציבורית תרבותית, האיש שכתב ב"שבועים לשון" ועבר
מעבודה לעבודה בקלות בלתי־מצויה — איש זה היווה אישיות
שלמה ומושלמה להפליא.

ברוב פזרונו נראה עשרו ובכל גמישותו נראה כוחו.

כי הכשרון היסודי שלו היה כשרון ההסתגלות והסיגול.
הוא עצמו הסתגל לארצות שונות ולשונות זרות, אך הוא גם ידע
לסגל לתכונות נפשו ולרוח קדשו, אשר לא נלקחה ממנו עד רגעו
האחרון, את כל התנאים השונים והמשתנים ואת כל הנסיונות
הרבים והעצומים.

אישם במעמקי הוויתו שכן "אני" נעלם, אשר השגיח
על כל החלקים ומשם, כמפקד וכמלך, נהל ורכז את כל הפעולות
והוליך את כל הנחלים לים אחד — הוא ים האישיות הגדולה.
ו"אני" נעלם זה נתן לו את הידיעות ואת הזכרון, את כוח
ההתרשמות ואת חריפות ההסתכלות, את פרפת הראייה ואת
כשרון־הכתיבה.

ומשם גם דלה את מרצו הבלתי־פוסק — לנסוע, לעוף,
לנאום ולכתוב.

וכשמת — לא חלה קודם ולא בטל מעבודה, אלא באמצע
עבודתו ובעצם יצירתו נלקח מאתנו. כאילו עף לפתע־פתאום,
כדרכו בתעופה, ונעלם במרומים.